

Fuzûlî'nin Musammat Gazelini Şerh Denemesi /1

İsmail'e

1

**“Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı?”**

*[(Cefasıyla) beni canımdan usandıran sevgili cefa
(etmekten) usanmıyor. Âhımdan felekler tutuştuğu
halde muradımın mumu yanmadı.]*

*

Beytin zahirinde Divan edebiyatının aşk, âşık ve mâşuk telakkisine uygun bir tablo içinde şâirin, yani âşık'ın mübalağalı tarzda yakınması ifade edilmektedir. Sevgilinin ettiği eza ve cefalar âşığı canından bezdirmiş; aşk ateşiyle yanan gönlünün şikayetini yansıtan “âh”ları gökleri tutuşturmuştur. Gök manasına “felek” kelimesinin çoğul kullanılması, göğün, iç-içe dönen dokuz felekten ibaret olduğuna inanılmasındandır. Âşığın “âh”ı, yanan bir kalpten çıktığından içinde şerareler taşır. Dokuz kat göklere yükselecek kadar şiddetli olan bu âh'ın kıvılcımlarından felekler tutuşmuş, dünya kızılıklara garkolmuştur. Bu tedaî, ikinci mısradan geçen “şem” (mum) kelimesiyle ve mumun akşamdan sonra yakılacağı keyfiyetiyle birleşince “gurûb-ı şems” yani “güneşin batışı” mazmûnunu vermektedir. Gurûb hüznün kesafet kazandığı bir zamandır ve gece karanlığının başlangıcıdır. Artık gece boyunca sevgiliyi görebilmenin ihtimali dahi söz konusu değildir. Öte yandan üfûlü esnasında güneşin şuaları neredeyse dikine bir çizgi gibi yuvarlak güneşin iki yanında uzanır ve bu manzara nereden bakarsanız bakın eski harflerle kendisini “âh” şeklinde okutur. Gurub vaktinin hüznü, ufku dolduran ve göklere yükselen “âh”lar, yaklaşmakta olan karanlık bir gece... bütün bunlar âşığın ruh halini vermek için. Üstelik bu karanlığı aydınlatacak bir mum ışığı da yok. **“Muradım şem'i yanmaz mı”** sözü, bir dileği olanların, bunun gerçekleşmesi için evliya ve yadırlara mum adaması akidesine işaret eder. Muradına erenler, dilediğine kavuşanlar, adadıkları mumu gider bir evliya türbesinde yakarlar. Mumun yanması dileğin gerçekleştiğini gösterir. Şâirin mumu yanmadığına göre muradına ulaşmamıştır. Murad ise sevgilinin âşığına meylidir, iltifattır; belki vuslattır.

Fuzûlî'nin şiirlerinde bir zahirî bir de batınî âlem vardır. Onun şiirinin bânînini, ilk bakışta görününin ötesini “tasavvuf” oluşturur. Beyte şimdi bir de bu gözle bakalım:

Allah'tan bir parça olan insan rûhu, “beden” denilen maddî ve fânî varlığa büründürülerek bu dünyaya gönderilmiş; aslından, kökünden, kaynağından ayrılmıştır. Maddî varlığının hakikatini öğrenen, ruhunun ve gönlünün farkına varan, kısaca “kendini bilen” insan, bu ayrılığın acısını şiddetle hisseder, aslına, yani Allah'a dönmek iştiyakıyla kıvrılır. Fakat arada “ten” engeli vardır, “dünya” vardır, “nefs” vardır. Bunlar “ölüm”le ortadan kalkacaktır ama âşığın “ecel”i beklemeye tahamülü yoktur. “Ölmeden evvel ölmeye” koyulur. Tasavvuf, mürşid-i kâmil nezaretinde “yegâne dost”a götüren bir “yol” teklif eder bunun için. Çileli, meşakkatli, çetin bir yoldur bu. Her dem “sevgili”nin zikriyle gönül aynası parlatılacak, nefis aldedilecek, dünyadan geçilecektir. “Vuslat” kolay değildir yani.

Beyte dönelim.

“Gurûb” ile “gurbet” aynı kökten gelir ve tasavvufa göre “dünya” hem “gurbet” olarak hüznün verir hem de insanın macerasının “gurub vakti” olmakla bizatihi hüznün kaynağıdır. Dünya gurbetinden kurtulup silya dönmeye yol bulmak için de gurubun ihtar ettiği karanlıktan kurtulup hakikati görmek için de ışığa ihtiyaç vardır. Işık insandadır, zira insan mum misalidir. Mumun yanan fitili “gönül” yahut “ruh”, yanınca eriyen dış kısmı “nefs” yahut “beden”dir. Yolu görmek, karanlıkta kalmamak, mutlak hakikati tanımak için mumu yakmak, yani gönlü tutuşturmak, âşık olmak gerekir. Gönlü Allah aşkıyla yanan insanın maddî tarafı tıpkı mum gibi erir. Mum yanarken çıkan ince uzun duman âşıkın “âh”ıdır. Duman yahut “âh” yanmaya delalet eder. Şiddetini ve sürekliliğini ateşinin kıvamından alır. “Âh” lafza-i celâlin kısaltılmış şeklidir; zikrullahıdır. “Dervişin fikri ne ise zikri de odur” kavlince mütemadiyen Allah'ı zikredenler kalplerinde Allah aşkını taşıdıklarını izhar ederler. Şâirin muradı “ölmek” daha doğrusu “ölmeden evvel ölmek” ve “sevgilisine, aslına ulaşmak”tır. Bunun için de-

vamlı zikretmekte fakat muradına nail olamamaktadır. Beytin her zerresine sinen şikâyetin asıl sebebi budur. İlk mısradaki “**beni candan usandırdı**” ifadesi dahi “**ölümün arzulandığını**” dolayısıyla “**visale erme isteğini**” yansıtır. Ancak aynı ifade bize bu arzunun niye gerçekleşmediğini de anlatmaktadır. “**Canımdan usandım**” yakınması hâlâ “**can davası**” gütmenin işaretidir ve âşık “**can**”ını bir “**paha**” olarak ortaya koymakla nefse merbutiyetini ifşa etmiştir. Şikâyeti yahut zikri gökleri tuttuğu halde şem’in yanmıyor oluşu, gönüldeki aşkın kifayetsizliği demektir. Hasıl-ı kelim, şair aslında gönlündeki ateşsizlikten müştekidir.

2

**“Kamu bîmarına cânân, devâ-yı derd eder ihsan
Niçin kılmaz bana derman, beni bîmar sanmaz mı?”**

[Bütün hastalarının derdine çare bağışlayan sevgili bana niçin derman kılmaz? (Yoksa) beni hasta sanmıyor mu?]

*

Beytin zahirinde sevgilinin “**tabib**”, âşıkların ise “**hasta**” olarak düşünüldüğü bir “**darü’ş-şifa**”da kendisiyle alâkadar olunmayan bir hastanın şikâyeti var. “**Bîmar**” yani hasta olanlar âşıklardır. Aşk, sevgilinin cevri ü cefasını, hasretini getirdiğinden bir çeşit hastalıktır. Bu sebeple yüzü sararmış, sinesi ateşlere yanmış, beli gam yüküyle bükülmüş, vücudu iyice zayıflamış olan âşığı uyku tutmaz. Yemeden içmeden kesilmiştir; sürekli ağlayıp inler. Aşk derdiyle canları tehlikeye giren âşıklara “**deva**” bağışladığı için sevgiliden “**canan**” diye söz edilmiştir. Divan şiirinde kelime seçimine büyük itina gösterilir. Sevgiliyi ifade için onlarca kelime arasından “**canan**”ın seçilmesi, bu kelimenin “**can verme, canlandırma, ihya etme**” gibi manaları da taşımasındandır. Şerh, biraz da böyle hususen seçilmiş kelimelerin tedailerini iyi takip ederek, gizlenmiş manaların ortaya çıkarılması işidir. Nitekim “**canan**” gibi “**bîmar**” kelimesinin istimalinde de böyle hususi bir maksat vardır ve beyit bu iki kelimenin mana zenginliği üzerine kurulmuştur.

“**Bîmar**” sıfatı daha ziyade akıl hastaları için kullanılır. Bir çeşit delilik, çılgınlık yahut divaneliktir ki “**âşık**”ın müteradifi sayılabilir. “**Aşk**”, devası olmayan bir derttir. Tamamen tedavi edilmiş, aşk zâil olmuşsa, artık “**âşık**” da yoktur. Bu sebeple aşkı muhafaza ederek âşığı tedavi etmek mümkün de-

ğildir. Âşık veya bîmarî ancak belli bir süre için teskin edilebilir. Öyle ise cananın âşıklarına ihsan ettiği devanın evvela “**muvakkat bir sükûnet**” olduğu düşünülmelidir. Hastaları ziyaret etmek, halini hatırını sormak, onları bir müddet rahatlatan âdetlerdendir. Beytin sonundaki “**beni bîmar sanmaz mı**” ifadesi, “**sevgili beni hasta yahut âşık yerine koymadığı için arayıp sormuyor, benim ziyaretime gelmiyor, bana alâka göstermiyor**” şeklinde anlaşılırsa, “**deva**” yahut “**derman**”ın “**alâka**” olduğu ortaya çıkacaktır. Sevgilinin âşığına alâkası, onunla meşgul olması, ona iltifatı âşığın ızdırabını dindirecektir. Fakat öte yandan bu, “**aşkı ortadan kaldıran deva**” olmak bir tarafa, aşkı artıran, bu derdi daha da azdıran bir tesir icra edecektir.

Eskiden hazinelerin viranelerde gömülü olduğuna ve bir yılan tarafından beklendiğine inanılırdı. “**Genc (hazine) bîmar olmaz**” sözü bu inancı anlatır. “**Mâr**” Farsçada “**yılan**” demektir ve başına “**bi**” olumsuzluğu geldiğinde “**bî-mar**” telaffuzuyla “**yılansız**” manasını taşır. Fuzûlî “**hasta**” manasına “**bîmar**” kelimesini tercih ederken bu telakkiye de yol vermektedir. Kaldı ki aşk gönülde gizlenen bir hazinedir. Bu yüzden âşığın göğsü viraneye dönmüş; aşk ateşi ile sinesi dağlanmıştır. Göğüsteki bu siyah “**dağ-ı dil**” izleri yılan benzer. Bu haliyle âşığın sinesi, üzerinde yılanların bekçilik ettiği, derununda gizli hazine bulunduran bir “**virane**”dir. “**Beni bîmar sanmaz mı?**” sualini istifham sanatı çerçevesinde alırsak, beyitten, “**Sevgili, benim gönlümde bir hazine gibi gizlenmiş aşkımlı biliyor; buna rağmen bana alâka göstermiyor da aşksızlara, hakikatte âşık olmayanlara iltifat ediyor.**” manasını da çıkarabiliriz.

“**Bîmar**” kelimesi yılanı hatırlatacak şekilde kullanılınca “**deva**” yahut “**derman**” kelimeleri de “**tiryak**”ı çağırıştırır. “**Tiryak**” yılan sokmalarına karşı yine yılan zehrinden elde edilen bir ilaç, bir nevi panzehirdir. Terkibine afyon katıldığı için uyuşturucu hassası olan ilaçlara da eskiden “**tiryak**” denirmiş ki “**tiryaki**” sözü buradan gelmektedir. Aşk öldürücüdür; bu sebeple zehire benzetilir. Zehre karşı tiryak verilir ki terkibinde yine zehir yani aşk vardır. Şu hâlde âşığın canandan aşk derdine istediği “**derman**” yine “**aşk**”tır. Sevgilinin alâka ve iltifatı, âşığına meyletmesi ise aşk’ın ziyadeleştirilmesidir. Eza ve cefaya maruz kalması, zehir gibi tiryak’ın kendisine içirilmesi dahi âşığına bir nevi alâkadır; âşığın farkedildiğinin işaretidir. Üs-

telik “gam” âşığın gıdasıdır. “Gam yemek” tabiri bu anlayışın tezahürüdür. Sevgiliden istenen “derman”ı şimdi biraz daha müşahhaslaştırıp ondan gelecek bütün eza ve cefalar olarak ifade edebiliriz. Gam ve keder aşkın iktizasıdır. Gam çekmemek, ızdırap duymamak aşksızlığın, aşkın kifayetsizliğinin belirtisidir; asıl korkulacak hal de budur. İlk beyitte de şâirin aşk ateşinin kıvamından müşteki olduğunu hatırlayalım.

Yine ilk beyitteki “mum” mazmununun üçüncü beyitte de devam ettirildiğini bilahare göreceğiz. İkinci beyitte bu mazmundan bir kopuş olamayacağı düşüncesinden hareketle, burada “can mumunun yakılması” arzusuna da işaret edebiliriz. Eskiden “mumun yakılması”na “mumun canlanması” denirmiş. Sevgili için kullanılan “canan” ifadesindeki “can verme” ve “yakma” manasıyla âşığın “gam” talebi, “can mumumu yandır, gönümdeki aşkı ateşle” teklifi olarak anlaşılabilir. Şâirin istediği “derman” budur.

Gelelim beytin tasavvuf vechesine..

Yegâne sevgili olan Allah’ın “derman kılması”, âşığını visaline nail etmesi veya ona vahdeti göstermesidir. Canan derman kılmadığına göre âşık henüz kesretten kurtulamamış, mâsivâdan geçememiştir. Lakin bu halle irtibatlı olsa da asıl şikâyet sevgilinin onu “âşık” sanmamasındandır. Buna “tegâfûl” derler. Bu görmemezlikten gelinme, yok farzedilme, alakaya müstehak olmama hali, mutlak manada hiçliktir, ölümdür, helâk olmadır. “Canan” kelimesinin seçilmesindeki bir sebep de budur. Âşığı helâk olma tehlikesinden kurtaracak, onu diriltecek, ona yeni bir hamle için “can verecek” yegâne varlık Allah’tır. “Derman” yahut “can”, “tâkat” manasına da gelir. Mâsivâyâ karşı Allah’tan “direnme gücü” isteyen âşık, bu gücün aşkla, aşkın zorluklarıyla kazanılacağına farkındadır. Onun için sevgiliden gelen eza da cefa da makbuldür. Gelen “cefa” bile olsa, evvela sevgilinin alakasının, kendisini fark ettiğinin bir işaretidir. Allah sevdiği kuluna sıkıntı verir. Zira “gam” nakittir. Beden mahbesindeki rûhu azad edip aslına kavuşturmak için ödenecek “bedel” gam nakdi biriktirilerek kazanılır. Izdıraba katlanmadan maddeyi ve nefsi aşmanın yolu yoktur.

Daha önceki izahlarda şu veya bu münasebetle ulaştığımız “tabib, darü’ş-şifa, deva, derman, tiryak, can verme, hâl hatır sorma” mefhumları türlü yönlerden bir “leb” veya “la’l” mazmunu verir ki

bu, tasavvufta fenafillahın remzidir.

Hülasa beyitte “fenafillaha erme arzusu ile bu arzunun tahakkukuna mâni olan bir aşk yetersizliği” ifade edilmektedir.

3

“Şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım Uyarır halkı efgânım kara bahtım uyanmaz mı?”

[Ayrılık gecesi canım yanar, ağlayan gözlerim kan(-lı yaş) döker. Feryadım halkı uyandırır (da) kara bahtım uyanmaz.]

Aşk ızdırabının en şiddetli haliyle yaşandığı zaman “ayrılık gecesi”dir. Nitekim âşık bu meş’um ve karanlık gece boyunca ağlayıp feryat etmiş, bahtsızlığından yakınmıştır. Beyit, sevgiliden ayrılan âşığın acılarla kıvranan, çaresiz ruh halini yansıtıyor. Divan şiirinde böyle duygusal bir atmosfer verilmek istendiğinde bütün kelime ve mazmunlar nasıl yorumlanırsa yorumlansın bir şekilde kastedilen duygunun kesafetini artırır, okuyucuyu da âdeta söz konusu ruh halinin cenderesine alır. Ancak, herkesin bilip kullandığı kelimelerden bazılarını maksada uygun çağrışımlar için tercih ve tertip edebilmek, Fuzûlî gibi usta şairlerin harcıdır.

“Canım yanar” ifadesi hem “çok ızdırap çekiyorum” hem de “aşk ateşiyle tutuşmuş bir haldeyim” mânâlarına gelir. Daha çok kastedilen ikincisidir. Zira gözlerden “kan” dökülmesi çok ağlamanın işareti olmaktan öte, aşk ve hasret acısıyla ciğerin parçalanmasına delalettir. Feryadın bir sebebi de budur. “Mum” mazmunu bu beyitte “baht” için kullanılmıştır. Eskiler “mumu yak” yerine “mumu uyandır” da derlermiş. Mumun uyandırılması, yakılması demektir. Yanmayan mumun fitili “kara”dır. Âşığın baht mumu “kara”dır, yani “sönmüştür. Uyuyan baht “bahtsızlık”, bahtın uyanması ise “talihin açılması”dır. Şâirin, feryadını duyurmadığı vefasız bir sevgiliye gönül vermesi, ayrılık acısıyla kıvranması bahtsızlıktır. Sevgilinin alâkası, iltifatı ve belki de vuslat için ruhsatı, bahtının uyanması, talihinin açılması demektir. Fakat ayrılık gecesinin şiddetli ateşine, âşığın “yanan” canına rağmen talih mumu tutuşmamakta, bahtı uyanmamaktadır.

Mumun sönmüş olması ve efgânın halkı uyandırması ifadeleri bir “tulû-i şems”, yani güneşin doğuşu, sabah fecri yahut seher vakti mazmununu verir. Bu “sabah kızılığı” manzarası birçok ba-

kımdan âşîğın ruh halini resmetmektedir. Çünkü güneş de her sabah kan ağladığı için tan yeri kı-zarmıştır. Ufkun ağarması “baş açma”ya, parçala-nan karanlığın içinde bir kızılığın belirmesi “yaka yırtma”ya benzer. Dayanılmaz bir acı ile karşılaşan insanlar “baş açıp yaka yırtarak” feryad ü figan ederler. Sair zamanda edebe mugayir görünen bu davranışlar, insanın bir felaketle kendini kaybet-mesi ve mazlumların ilenmesi halinde hoş görüle-bilir. Şairin “efgan”ı her iki halle de alâkalıdır.

Nihayet, “seher” ve “efgan” bir araya geldiğinde “bülbul”ü düşündürür. Bülbul âşıkların sembolü-dür. Gül’e olan ümitsiz aşkıdan dolayı her seher feryad eder ama o da aşkına karşılık bulamaz, se-sini güle duyuramaz. Nitekim şâirin figanını bütün halk duyduğu halde sevgili duymamakta, uykudan yani gafletten uyanamamaktadır.

Tasavvufa göre insanın Allah’tan kopup bu mad-dî âleme gönderilmesi onun “yazgısı”dır. Hak âşık-ları bu yazgıyı “kara baht” telakkî ederler. Yegâne sevgili olan Allah’a bir an evvel ulaşmak, hicranları-nı sona erdirmek için daha bu dünyada iken mad-deden arınmak, nefislerinden geçmek isterler. Bu mücahede esnasında hasret kadar masivaya mu-kavemet, vahdet ve kesret muammasını çözmeye çalışmak da bir ızdırap vesilesidir. Bahtsızlığın bir başka vechesi düçar olunan bu ızdıraplardır. Fakat maddeden geçmenin, masivadan tecerrüdün başka yolu da yoktur.

Şair Allah aşkıyla ve ondan ayrı olmanın elemiy-le yanıyor, kanlı gözyaşları döküyor. Kan madde-dir. Gözden kanlı yaş gelmesi maddeden arınmak mânâsına gelir. Lakin bu yetmemekte, Allah’ın âşîğın gönlünde tecellisi gerçekleşmemektedir. Fi-ganın asıl sebebi bu olmalıdır. Önceki beyitlerde olduğu gibi burada da yine aşk ateşinin kifayetsizli-ği, âşîğın kesretten kurtulamaması, niyete ve çaba-ya rağmen maksada erişememe şikâyet sebebidir. Ancak şairin “efgan”ı bir yönüyle bu akameti açık-lamamız için ipuçları vermektedir. Zira “feryat”, maddî acının galip gelip gönülden bir şey almasına mâni olmak, maddî acıyı kovmak içindir. Öyleyse “feryad”ın varlığı hâlâ madde ile cedelleşildiğinin işaretidir. Aşk derdiyle subha dek feryat bülbulün mesleğidir. Bülbul güle âşıktır, gül ise kesrettir. Hak âşıklarının, vahdete erenlerin bî-zaban olması ge-rekir. Aşkın kemâl mertebesinde “kâl” yok, “hâl” vardır. Bu yüzden güle yani kesrete âşık olan bülbul velvele koparırken, vahdete vurulan pervane sessiz

sedasız kendini şem’de mahveder.

Âşîğın kendi gayretiyle kesretten kurtulamadı-ğı, “baht”a müracaatıyla da anlaşılmaktadır. Bahtı uyandırmak insanın iradesinde değildir. Şikayet edilen kara bahtın “gece” olduğu düşünülürse, ta-lep edilen baht uyanıklığı “sabah”tır ve sabah bir dıştan aydınlanmadır. Güneş doğunca karanlık-lar dağılacak, hakikat âşîkar olacaktır. Tasavvufa “subh” tecellinin zuhurudur. Şair kendi gayretiyle ulaşamadığı böyle bir mazhariyeti Allah’tan iste-mekte, bunun için bahtının açılmasını niyaz et-mektedir.

Bilindiği üzere “Fuzûlî” lafzı hem “lüzumsuz” hem de “fâzıl” mânâsınadır. Şair, mahlasındaki bu tasarrufunu zaman zaman beyitlerinde de göste-rir ve aynı zamanda hem müsbet hem menfî yo-rumlara imkân hazırlar. Nitekim “efganın halkı uyandırması” seher vakti mazmunu ile birleşince “sabah ezanı”nı tedai ettirir. “Uyandırır” mânâsı-na “uyarır” sözü bil-iltizam kullanılmıştır. Âşık sa-baha kadar uyumamıştır. “Uyanıklık” düşünmek, görmek ve fark etmektir. Halk uykudadır, uyku ise gaflet halidir. Şair bir aşk eri olarak, çilesi, cehdi, zikri ile halkın dikkatini celbetmiş, bu halleri ile, ezanın Hakk’a daveti gibi, halkı uyurarak hakikate yöneltmiştir.